

Atlas of the Functional City.

Het nooit gepubliceerde boek

ED TAVERNE

In 1933 vond aan boord van het passagiersschip *Patris II*, de legendarisch geworden vierde conferentie van de CIAM (Congrès d'Architecture Moderne) plaats. De CIAM was een internationaal platform voor moderne architectuur en stadsplanning. Het vierde congres werd geleid door Cornelis van Eesteren, Le Corbusier en Siegfried Giedion. Aan de hand van comparatieve (kaart)analyses van steden hoopte men te komen tot algemeen toepasbare conclusies over het functioneren van steden. De resultaten van het congres werden echter nooit gepubliceerd – in zekere zin werd het gedachtengoed geïkoopt door Le Corbusier die zijn *Charte d'Athènes* presenteerde als uitkomst van CIAM IV. Pas vorig jaar verscheen de *Atlas of the Functional City*. Een beschouwing door Ed Taverner*.

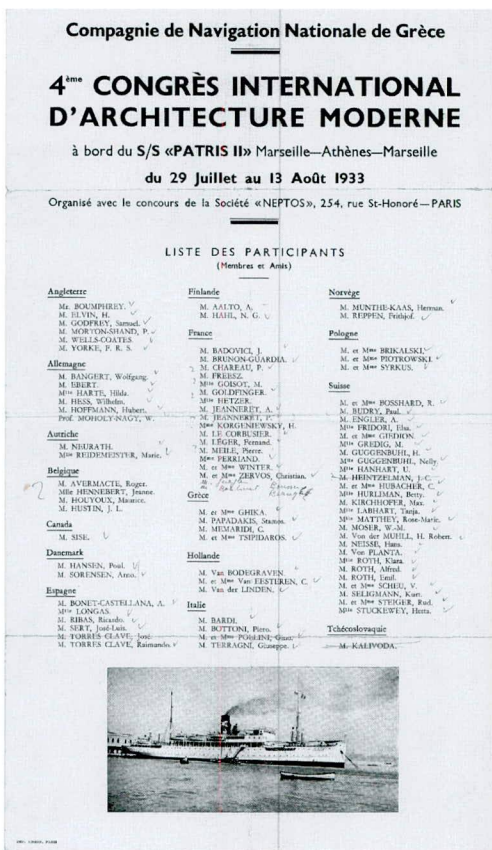
Er zijn weinig onderwerpen uit de architectuurgeschiedenis van de 20e eeuw waar zoveel onzin over geschreven en verteld is als over de 'Functionele Stad', de verzamelnaam voor een onderzoek, een congres en expositie waar de naam van CIAM onverbreekelijk mee is verbonden. CIAM is de Franse afkorting van de 'Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen', een in 1928 opgerichte organisatie waarbinnen wereldwijd honderden architecten via werkcongressen onderzoek deden en plannen maakten om de bestaande stad aan te passen aan de veranderde economische en sociale omstandigheden. Hoogtepunt van deze bijna medische bezorgdheid voor de stad als patiënt was het beroemde vierde congres dat niet, zoals gepland, in Moskou plaatsvond, maar aan boord van een schip dat in 1933 van Marseille naar Athene voer. Hoewel er over de werkelijke gang van zaken tijdens het congres, over de uitvoerige voorbereidingen en vooral over de uitkomsten tot het begin van de jaren 1980 weinig betrouwbare gegevens gepubliceerd waren, was de beeldvorming zowel in de publieke media als in de vakliteratuur, uitge-

sproken negatief. Een van de oorzaken daarvan was het uitblijven van een populariserende congrespublicatie met alle resoluties en aanbevelingen. Daardoor is het vierde congres vooral geïdentificeerd met de door Le Corbusier in het *Handvest van Athene* (1943) geformuleerde doctrine van de uiteengelegde stad, en is het CIAM-programma voor de vorming van een eigentijdse leefomgeving op oneigenlijke manier geassocieerd met de doorsnee praktijk van de naoorlogse stadsontwikkeling. Uiteindelijk is, vooral onder invloed van sociologische klagen uit de jaren 1960 van Jane Jacobs, Alexander Mitscherlich of Hans-Paul Bahrdt, het CIAM-denken over de stad verantwoordelijk gesteld voor vrijwel alle onvolkomenheden, zo niet 'onmenselijkheden' van de naoorlogse planmatige herinrichting, uitbreiding en vernieuwing van steden in de westerse wereld.

Een eerste stap op weg naar een wetenschappelijke herwaardering van de CIAM als collectieve onderneming was de publicatie van oorspronkelijke CIAM documenten door Martin Steinmann uit 1980. Daarna zou het nog ruim 20 jaar duren voordat de eerste

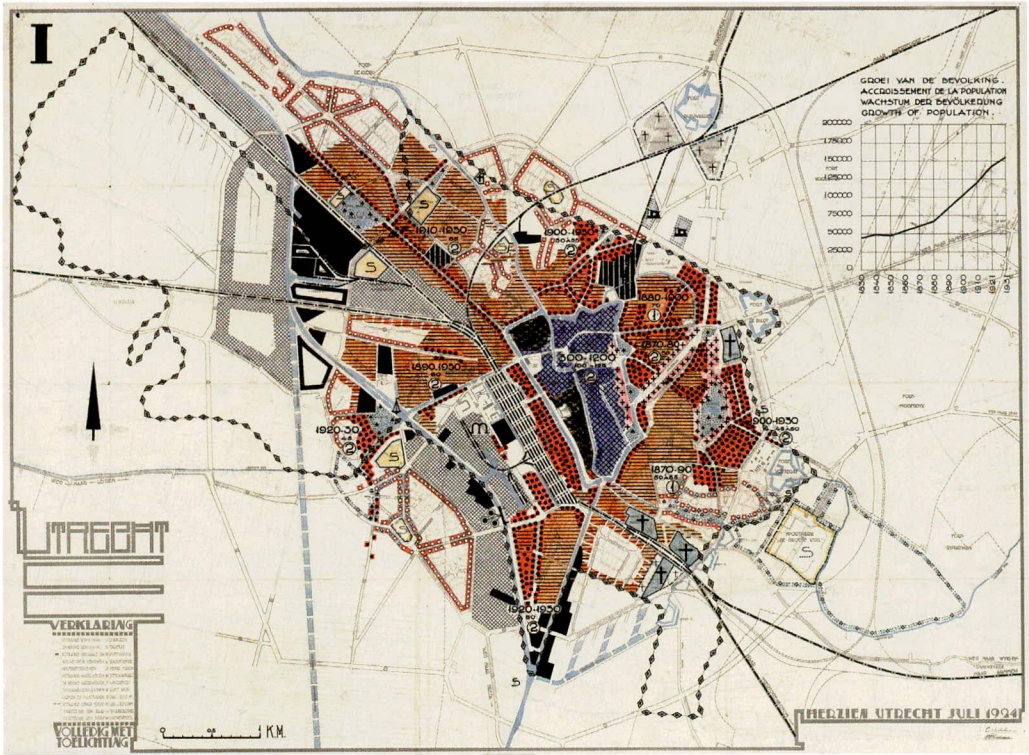
serieuze studie gepubliceerd werd over het CIAM-discours over stad en stedenbouw en de mondiale receptie en effectuering daarvan (Mumford, 2000). Maar nu is, na bijna 80 jaar, eindelijk het boek verschenen waar het indertijd allemaal om begonnen was: de publicatie van de vergelijkende analyse van 34 verschillende steden aan de hand van gestandaardiseerd kaartmateriaal, de verslagen van de mondelinge toelichtingen en, niet op de laatste plaats, de conclusies en richtlijnen voor politici, bestuurders en stadsplanners. Het is onvoorstelbaar maar waar: uit de *Atlas of the Functional City* blijkt dat tot nu toe het enige, authentieke verslag van het vierde congres een Grieks/Franse tekst is in een even speciale als onvindbare aflevering van een Grieks ingenieurstijdschrift uit 1933. Gezien de publicitaire voorkeuren van deze generatie modernistische architecten is dit een verbijsterend feit, dat bovendien nieuwsgierig maakt naar de grondslagen voor de sociaalwetenschappelijke verantwoordiging over de sociale effecten van de na oorlogse (woningbouw)architectuur en stedenbouw.

Het mag dan even geduurd hebben maar de door een collectief van Zwitserse en Nederlandse onderzoekers geredigeerde *Atlas of the Functional City, CIAM 4 and the Comparative Urban Analysis* is een in alle opzichten schitterend erbetoon aan een van de belangrijkste architectonische ondernemingen uit de vorige eeuw. Dat komt niet op de laatste plaats door de puur zakelijke, grafische vormgeving en de hoge technische kwaliteit en leesbaarheid van het door Studio Joost Grootens gereproduceerde kaartenmateriaal. Dat tilt de *Atlas* uit boven de gemiddelde bronneneditie en doet recht aan de waarde die CIAM hechtte aan grafisch verantwoord, cartografisch beeld. De *Atlas* is niet alleen een wonder van boekontwerp, ook als tekstkritische editie en vertaling van het bronnenmateriaal voldoet het aan de hoge verwachtingen die CIAM zelf van het nooit gepubliceerde boek koesterde. Maar de door wijlen Dick Frieling geïnitieerde onderneming is – bijna vanzelfsprekend – niet blij-

Deelnemerslijst van het vierde CIAM-congres op de Patris II. (bron: *Atlas of the Functional City*, 2014)

ven steken bij een zorgvuldige of nostalgische reconstructie van een historische gebeurtenis. Het is ook, en vooral, een originele architectuurkritische inleiding op de werkwijze, doctrines en formules van CIAM. Sterker nog, aan de hand van recent historisch onderzoek naar CIAM-protagonisten als Cornelis van Eesteren, Werner Max Moser en Rudolf Steiger, maar ook naar de problematiek van kaart en beeld bij de visualisering van kennis en boodschap, ontrafelt een keur van internationale (architectuur)historici niet alleen de context en achtergronden van het CIAM-project van de 'Functionele Stad' maar wordt ook loepzuiver duidelijk waarom dit hele avon-

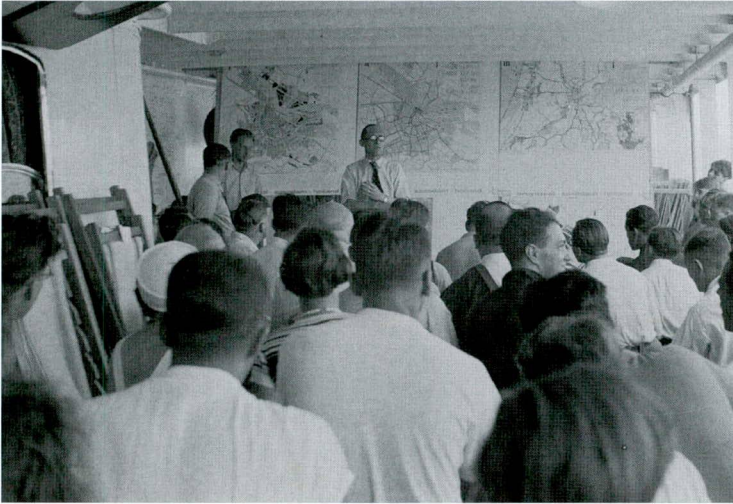
§ Analysekaart van Utrecht, 1924 (bron: Atlas of the Functional City, 2014).

tuur vanaf het allereerste begin gedoemd was faliekant te mislukken.

Daar was tijdens het congres overigens nog niet veel van te merken. Op het allerlaatste moment hebben de redacteuren van de Atlas de gelukkige inval gehad een katern met onbekend fotomateriaal op te nemen dat kortgeleden uit de nalatenschap van een van de Zwitserse deelnemers (Carl Hubacher) is opgedoken. Het is een verbluffende selectie (uit de ruim 700 opnamen) die niet enkel een beeld geeft van levendige gesprekken en discussies maar ook van de eigenaardigheden van een intellectuele cruisetocht. De foto's laten in onhandige kostuums gestoken architecten zien die lijken te zijn overrompeld door de mediterrane wereld: door de hitte, het licht en vooral door de landschappen die voorbijtrekken en de antieke monumenten die bezocht en uitgebreid getekend en gefotogra-

feerd worden. Als je niet beter zou weten, zou je eerder denken aan een varend congres van cultureel antropologen in de ban van streek-eigene gebouwen, exotische klederdrachten en inheemse folklore!

Uit alle tot nu toe gepubliceerde foto's, teksten en analyses zou men kunnen afleiden dat de scherpste discussies en meningsverschillen niet zozeer tijdens het congres zelf hebben plaatsgevonden, maar vooral bij de voorbereiding (in Berlijn en Barcelona in 1931), de afronding en het in de publiciteit brengen van de resultaten. In die discussie draaide het steeds weer om meningsverschillen over drie onderling samenhangende onderwerpen: welke data zijn noodzakelijk voor het stellen van een juiste diagnostiek van de contemporaine stad? Vervolgens: hoe, waar en door wie moet het onderzoeksmateriaal worden verzameld? En, tenslotte, hoe kan al die statistische

Le Corbusier staat voor de analysekaarten van Amsterdam tijdens een sessie aan boord van de *Patris II* (bron: *Atlas of the Functional City*, 2014).

informatie worden geconverteerd in een visueel overzichtelijk kaartbeeld met (gestandaardiseerde) symbolen die de 'oneigentijdsheid' van de stad bespreekbaar maar ook, in architectonisch-stedenbouwkundige zin, *behandelbaar* kan maken. Al deze onderwerpen komen in de inleidende essays uitgebreid aan de orde, waarbij de nadruk valt op thematische cartografie, beeldstatistiek en datavisualisatie – onderwerpen die, gelet op hun interdisciplinaire karakter, in het huidige stadsonderzoek hoog op de agenda staan maar waar de bevoegen architecten in 1933 nauwelijks mee vertrouwd waren.

Het programma van CIAM 4 was gericht op de analyse van de stad in haar geheel. Niet vanuit haar typologische of formele diversiteit, maar vanuit de vier hoofdfuncties wonen, werken, recreatie en verkeer, aan de hand van een comparatieve analyse van 34 steden verspreid over vier continenten. De CIAM pretendeerde daarmee een volstrekt nieuwe en originele vorm van stadsplanning te entameren die de bestaande methoden ver achter zich zou laten. Vanuit historisch perspectief bezien is daarentegen de aansluiting op lopende en beproefde programma's en methoden van onderzoek en planning evident. Stadsplanning had zich in de loop van de 19e eeuw uitgekristalliseerd via allerlei al-

lianties tussen een exploderend gemeentelijk administratief apparaat en kennisproductie op gebied van huisvesting, volksgezondheid en infrastructuur. Op het moment dat de CIAM zich serieus met de stad begon te bemoeien, was stadsplanning al een gevestigde discipline met eigen tijdschriften, leerstoelen en vooral, gemeentelijke diensten met expertise op gebied van regelgeving, statistisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek, zonerings- en stadsuitbreiding. Vrijwel alle bij CIAM 4 betrokken architecten en stedenbouwkundigen waren óf werkzaam in gemeentelijke dienst, óf actief betrokken bij de activiteiten (tentoonstellingen, congressen, prijsvragen) van een van de vele internationale, overkoepelende platformen op gebied van planning en stedenbouw, zoals de *International Garden Cities and Town Planning Association*.

Wat echter de CIAM als internationaal forum fundamenteel onderscheidde van bestaande platforms voor stedelijke planning was de dominante invloedssfeer van (modernistische) architecten en ontwerpers. Wat hen samenbond, was het geloof in een betere samenleving die met name door de moderne wetenschap en techniek binnen handbereik lag. Over de wijze waarop de architectuur daaraan zou kunnen of moeten bijdragen, liepen echter de standpunten sterk uiteen, waardoor

§ Congresdeelnemers op de Patris II (bron: Atlas of the Functional City, 2014).

met name de voorbereiding van het werkcongres over de stad ernstig werden bemoeilijkt. Uit alle gepubliceerde stukken en analyses blijkt dat de deelnemers het nooit helemaal eens zijn geworden over de definitie van de stad en al helemaal niet hoe die onderzoekend te benaderen: als een politiek, sociaalwetenschappelijk of als een strikt architectonisch-technisch probleem. Feit is dat men dankzij de door Van Eesteren opgestelde en door de Nederlandse en Zwitserse delegatie gesteunde richtlijnen uiteindelijk in zee is gegaan met een kernachtig onderzoeksprogramma waarin de bestaande stad werd teruggebracht tot haar meest vitale elementen, zodat het zicht op hun verander- en vooral ontwerpbaarheid niet uit het oog zou geraken. Uitgaande van de definitie van stedelijke planning als 'de organisatie van alle functies van het collectieve leven' dienden de verschillende landenteams aan de hand van gestandaardiseerd kaartenmateriaal een zo inzichtelijk mogelijk beeld te geven van zowel de onderlinge samenhang van de vier hoofdfuncties als van hun afhankelijkheid van lokale omstandigheden als klimaat, topografie en in een enkel geval ook van geschiedenis. Op basis van de analyse van wetenschappelijke data hoopte de CIAM een scherp inzicht te krijgen in de dynamiek en complexiteit van de stedelijke samenleving. Met andere woorden: er is nooit sprake

geweest van een rigoureuze reductie van de urbane werkelijkheid tot vier basale functies en al helemaal niet van het ontwikkelen en aanbevelen van een abstract zoneringsmodel aan de hand waarvan stedelijke gebieden zouden kunnen worden (her)ingericht.

In de programmering van het onderzoek naar de vier categorieën dreigde precies het tegenovergestelde te gebeuren: door de loskoppeling van de gebruiksfunctie uit het Vitruvianse trio van constructieve eisen en formele expressie creëerde de CIAM een nieuw soort functionalisme dat niet meer architectonisch gebonden was maar veel meer verwant aan het functiebegrip binnen de sociale wetenschappen. Zeer tot ongenoegen van relatieve buitenstaanders als Alvar Aalto en Ludwig Mies van der Rohe kwam daarmee het zwaartepunt van zowel onderzoek als analyse niet langer op architectonische en stedenbouwkundige vraagstukken te liggen maar op sociologische problemen en methoden. En daarmee begaven de CIAM architect-onderzoekers zich op voor hen vreemd en onbekend terrein, met grote gevolgen voor het verloop en welslagen van de hele onderneming. De kern van de nu gepubliceerde Atlas bestaat uit een aantal essays die gedetailleerd en goed gedocumenteerd verslag doen van de bemanning en werkwijzen van achttien landenteams die de cartografische analyses van vierendertig

steden moesten voorbereiden. Hier komen de moeilijkheden aan het licht die de veelal ongeschoolde onderzoekers ondervonden bij het verzamelen en ordenen van de benodigde data bij de vaak onwillige en argwanende stedelijke autoriteiten. Maar ook de worsteling met de feitelijk onmogelijke opgave om al die statistische informatie en sociaal-economische data te transformeren tot visueel begrijpelijke en toegankelijke kaartbeelden. Juist door de zelfopgelegde beperking tot drie thematische kaarten en het ontbreken van enigerlei vorm van beeldstatistiek zoals ontwikkeld door de Weense filosoof en econoom Otto Neurath – die overigens wel aan boord was – beschikte men in de praktijk over te weinig gegevens om aan de hand van vergelijkende analyses werkelijk door te dringen tot de dynamiek en complexiteit van de stad.

De conclusie is dat het schitterende project van CIAM 4 uiteindelijk schipbreuk heeft geleden niet door een overdosis aan modernistisch vooruitgangsgeloof maar gewoon door gebrek aan elementaire kennis van de stad.

Atlas of the Functional City. The book that never has been published

There are few issues in the history of architecture that have been the subject of so much nonsense as 'the Functional City', the generic name of a research project, an exposition and a conference which were inextricably intertwined with the CIAM, the 'Congrès d'Architecture Moderne'. The legendary fourth conference

of the CIAM took place in 1933 on board the steamliner Patris II. Its results were, in a way, hijacked by the architect Le Corbusier, who presented his 1943 Athens Charter as the outcome of collective thinking about the future of world cities. The actual proceedings of this conference, the Atlas of the Functional City: CIAM 4 and Comparative Urban Analysis, have been published only recently in the Netherlands, as a result of an international research project. This article by Ed Taverne, emeritus professor in the History of Architecture at the University of Groningen, combines an extensive book review with a more general discussion of the topic, concluding that CIAM's radiant project of the Functional City eventually came to nothing, not because of an overdose of modernist faith in progress, but because of a lack of elementary knowledge of the city.

NOOT

* Dit artikel is eerder verschenen op Archined.

LITERATUUR

- EVELIEN VAN ES, GREGOR HARBUSCH, BRUNO MAURER, MURIEL PEREZ, KEES SOMER, DANIEL WEISS (EDS.) (2014). Atlas of the Functional City - CIAM 4 and Comparative Urban Analysis.
- STEINMANN, M. (1980). CIAM: Dokumente 1928-1939. Basel/ Stuttgart, Birkhäuser.
- MUMFORD, E. (2000). The CIAM discourse on urbanism, 1928-1960. Cambridge, MA, MIT Press, 2000.